

Alíkpaá-dée kutoluú

Alíkpaá-dée nba né, Taabáalú ge belé baagálíná. Bedée níbaadeeráa ge kúbóní Alíi na kúbóní Báníníná. Irú na inewú ge. Báníníná ge bú, bugga Alíi ge kúbóní. Belé bénzeé Mósíláwá ge. Belé begegée igbáma fáya nba. Sáátí wenkí baagálí Taabáalú begegereje ge bɔɔgóni batála tuwú kúbóní bányáá kí sísí Kpangalam ne kideezi né, nna waalá Báníníná kazóó né, ulé waaján iwali nna wánlám kagbáńdi. Nge Alíi waadásti utúu háli Ajórígó na kozoja lááwu balawótáá isúu idée kéreje, bika uwe nna wánlám kagbáńdi. Sáátí wenkí wɔɔgóni una sísí: ɔɔdára ɔɔɔ níni a bigée waavára, kíjíim wánlám kazóó né, nge waadú fási wánvarím kazóó kazóó.

Nna ge uwe ge wíre neɔere waamáázi né, nge waana sísí: urú abaalú tónjowú deeli bika idée iyááli kowe deeli. Idée lomaazé amu aayéle ibisi taabáalú ikógbɔɔ idée iyááli na bagbíná. Idée kabisi-daá né, igoobíya kúbóní Gbelée na kúbóní Búcúu baagurú bána bedée iyáálíwá ɔɔɔ bakádini iwóró, baríja bɔkóni bosúu ijó Ajórígó na kozoja láwu balawótáá baríja bánvarím, bika bánlám kagbáńdi ɔɔɔ.

Tóó, bɔɔgóni biléeri bogobíya Taabáalú nba tokúti baní bedéni né, belé boyuú batulí sísí: báa bula níní, bedée ɔɔdára waalá we kazóó. Biiyéle belé ɔɔɔ baagurú bakádini bɔwóró. Nge téedi waaján tiyóózi ɔsam. Tulé tiyoozi-daá ge baalá lomazé sísí: asée bonyóózi bebén bedée adá bika báa awéní ikpa wenbí bíndɔɔ yi né. Nge bɔɔdó kúbóní Alíi sísí: nyóó ge ɔɔdeé kúbóní, káma, nyanaa ɔɔdeé níbaadeerú. Bulé né, kpa nyédeé ɔɔdára naní na báa awéní ibízi ikpa idée nde. Kúbóní Alíi ikpá idée ɔɔdára ge buján bibisi bányáá sísí: Alíkpaá-dée háli na sinje.

Sáátı wenki Kóbɔní Alíi wɔɔgónı na isúu Ajórígó na kozoŋa lááwu balawótáá ne, Kpangalam na Caváadı na Bíríní bóńzúú lénle bowe d́ó né. Tεεvólásı suń sıwóró né, téédı natúru igúti tivéyí deelí, asée Sađá.

Alíkpaá-dée kowurobɔɔńı kée natúdóozo.

1. Wúro Job́-dée
2. Wúro Gbelée-dée
3. Wúro Búcúu-dée

Wúrowá wenbá béńđíí Alíkpaá-dée kowúrɔɔ né nd́ó, báa awéni na idée kowurobɔɔwú.

1. Wúro Job́. Ué idée kowurobɔɔwú ge bánýaá sısı: Wúro Job́-dée, Ué waazuná Alíkpaá-dée téédı.
2. Wúro Gbelée-dée. Ué idée kowurobɔɔwú ge bánýaá sısı: Wúro Gbelée-dée.
3. Wúro Búcúu. Ué idée kowurobɔɔwú ge bánýaá sısı: Wúro Búcúu-dée.
4. Wúro Jíkpa. Ué idée kowurobɔɔwú ge bánýaá sısı: Wúro Job́-dée.
5. Wúro Alífáa Gawúro. Ué idée kowurobɔɔwú ge bánýaá sısı: Wúro Gbelée-dée.
6. Wúro Yífa. Ué idée kowurobɔɔwú ge bánýaá sısı: Wúro Búcúu-dée. Ué waazá-daá ge jááma wɔɔgónı.
7. Wúro Kóndɔɔ Bambáworú. Ué idée kowurobɔɔwú ge bánýaá sısı: Wúro Job́-dée. Ué waazá-daá ge jáámawá weegbé, waazá-daá d́ud́o ge Faráńsı wɔɔgónı.

Bujɔɔɔ bujɔɔɔ né, Faráńsı-dée tumé wánjaarı uráa, urú féyína ıdı. Buga né, a bıgée tééwu weevé, tumé d́ónı ńná riké ge urú wánlám. Bilé umú burɔɔzı ge Alíkpaá-dée ńba waawú balu téédı. Nebére waazúu lááwu, BENIN-daá nblé. Nebére ise basúu GHANA. Buga wenbá né, bɔɔgónı bosúu Kadambara, bána bedée wúro na lampóo na bedée tumé weená bánvungalám ye kíbındę né.

Faránsi-dée tumé amó adée dóni weeyéle uráa tánjaa kowúrɔ́-dée tóm. Wúro Bambáworú-dée símwórɔ́ ge ulé ibiyaaló Alíi Furúsi weedí kowúrɔ́.

8. Wúro Alíi Furúsi. Ulé igowurobɔ́wú ge Wúro Job́-dée. Ulé weedí kowúrɔ́ né, ideléeri, bízi nasíle ge wɔ́dɔ́ki kowúrɔ́ ge waazí. Tээ́di tónjwó bilé tivéyina tidée wúro weeyéle Faránsi wɔ́gbɔ́ kowúrɔ́ icéle Jээ́rí Búcu.

9. Wúro Jээ́rí Búcu. Ulé idée kowurobɔ́wú ge Wúro Búcu-dée, ulé idée nába waalaná lomaazé ge baagálizi Alíkpaá-dée тээ́di djanjá , bɔ́kóni bama níbaáwu-jó, na bucu beɖeelináa ibízi bónbodé kyaáni yáa a bigée uró wánnyaadi babízi boboná yi lákúta-ɔ́ɔ́zi né nbulé.

10. Wúro Akpó. Ulé idée kowurobɔ́wú ge bánjaá sisi: Wúro Gbelée-dée. Ulé dɔ́dɔ́ né, wenbí awúraanaa baaganáa wɔ́dɔ́ki Alíkpaá-dée na toovonúm né, bilé dɔ́dɔ́ ge ulé wɔ́dɔ́ki ti. Waalá тээ́di дее bɔ́wutá kazó kazó.

11. Wúro Aguda Asimá. Ulé idée kowurobɔ́wú ge Job́-dée.

Kpangalam kowurobɔ́wú wenkí bánjaá ki sisi: wúro Job́ né, na Alíkpaá-dée nígi kée kúɖum ge. Káma, tidée uráa kée kɔ́wu kúɖum na caáwu kúɖum-dée bíya ge.

Ɖoo caanawó né, Alíkpaá-dée nába ge baazí wúro isó baa weení ijaa, káma, a weení weedí wúro isó ne, asée woobó Alíkpaá-dée nába ilé yi lím na bucu idi idée kowúrɔ́ weezuú kíbuзу na kidée alaafíya. Bika cáawó-jó тээ́di ríja dɔ́dɔ́ ɔ́ɔ́ná tidi na alafíya, loróu alibáraka nígi ikóni, тээ́wu kazúu nígi iní, kídíim ulá fási-daá.

Tó, lím lém buń bidunáge Alíkpaá-dée nába waabaaféyina kowúrɔ́ kúbɔ́nga-dée cáadi. Ɖoo zaamáni wenki тееvúlási wánlám sarási né, wúro isó tónbolí Alíkpaá-dée nába-dée náwu na féeni yiizi; káma, wúro isó тееnyiizi ijaa-dée náwu yáa féeni. Ngu bilé dɔ́dɔ́ ge dɔ́o bánvarím wúro isó né, Alíkpaá-dée nába tónbolí wúro isó farím, káma bú tánɖúu ijaa tumére. Bilé né, Alíkpaá-dée nába né, dɔ́o kúbɔ́naa-jó ge buuvúndúu bisú sisi: banáabilé wúro isówa ríja ijaanáa. Bilé ge, belé baalá ge тээ́di wɔ́jɔ́ we dэ́yí-dэ́yí.

Alíkpaá-dée nába dée sószi ge bánjyaá sisi “bólóóná núúzi”. Badánlam sulé yém-yém, asée awóró-bú yáá alíga kúbónka waazíná ge si balá idée lííya na buco bómó balá si. A bugée baagurú si balá si, bánđúu nimíni, botuú niveewú bika bobuú tarú. Sáátu wenkí tarú kum kilára né, na basáa mútu. Babamáa ti saá bulé né, na alíga kúbónka idu yéndi sisi: “Buvongée kúbónaá-jó”, bika baaganáa wéndisi yi. Zamaáani wenki uráa woozúlukú kazóo kazóo né, na alíga kúbónka na awóró-bú kúbóni baakálu bókóni bađu banúúzi niveewú kim kidaá nimíni-đu bocozí mútu bónlonáa banúúzi. Belé balám bum bínwílú sisi: baadoló sószi-sum sídée tará nblé. Bidée sáátu kum ge kewóo-dóu wánmám kemóo, nána ge aláa na abaaláa, bíya na kúbónáa bánđúu banúúzi bónjozí mútu bónloó. Bónloó ti bité né, awónboolináa na aláa ásáára wénzelú ti ge basúu bagujúni-daá, bika kamíni na lóózi wénwií buvóo we, bika bánlam we búci, bánváa we liidee na góórówá. Mútu tum ne, bedéndji ti, bánlam sószi sum bité daanínja-đu né, na bókpoó ti boboná bekébedi nyíidi-daá. Sószi sum baalá si bulé né wényelíi ku téedi icóna tídi na alaafíya. Káma, téedi nówéyawá nyazi kudómíni na sím-dée fefelemá ge baalízi boboná bekébedi nyíidi-daá bilé.

Sószi sum sibaasi, Alikpaá-dée nába íbá bevéyina sószi báa bíni weeni bánlam si né. Sószi “bólóóná núúzi” weeyéle bánjyaá Alikpaá-dée nába sisi: abaaláa.

Bilé bugutoluú sisi uró na uró wónloo ku mútu na unúúzi niveewú kidínee nimíni-đu né kidaá. Sószi sum, si bakúuri si né, caanawó báare ge béndeezináa wúro-dée wónóo-daá, só ge bónđuú uráa íbáa fifíni tí we kazóo kazóo.

Alikpaá-dée lizási kée nasínáázá.

1. Budúkulum
2. Wúro Ceedre
3. Wúro Kadambara
4. Wúro Alifáa

Lizási sım sırıŋa né, téédi-ɔɔ ge silé sínverií, bika tulé tıccóná tídi na alaafıya.

- **Butúkulum:** kelé kegée búúre ge, lızóo kem né, kelé kénverií téédi-dée alaafıya-ɔɔ ge. Kónɔɔwúo kudómını na nówéyawá wentí ııı tusúo téédi-daá né kelé né, bánlaá ke kelimbíré kúfulómɔɔ.

- **Wúro Kadambara:** kée buwá ge, kelé kéndım kánzuú kozoŋa lááwu-daá. Lızóo kem né, kúbónáa-dée tíbí ge kegée. Kelé kadıná sósızı wensí bánjaá sı sııı: “Bólóóná núuzı” né. Kelé kénverií téédi-dée alaafıya-ɔɔ, tééwu ınú kazóo, kídjım ılá alıbáraka fásı-daá; lurúo ıkónı.

- **Wúro Ceedıre:** kée búúre ge ɔɔwe nyíıdı-daá. Téédi-dée lızóo kúbónŋa ɔɔɔ nbulé. Kelé ɔɔɔ kénverií téédi-ɔɔ. Bánlaáɔɔ kelimbíré báa wende ɔɔabánjına kısıemɔɔ.

- **Wúro Alıfáa:** kée búúre ge, bika ɔɔwe nyíıdı-daá. Lızóo kem né, Kelé kénverií igbáma-ɔɔ ge, bika bekilıná fós lówúre na alaafıya. Kelé né, bánlaá ke kelimbíré, baláa ke féwu.

Kangara: kangara nakóro ıbá kınéyí sııı: téédi rıŋa-dée ńgı. Báa kowurobɔɔwú wenkı na kıdée kangara ge.

Mósıláwá wenbá badıná Alikpáa-dée téédi né baası, séédıwá nabúdoozo ge ńna.

Níncéewá

Đáárowá

Kóólíwá

Tóo, wenbí Alikpáa-dée cówure kée bı né nbulé.

Mogoobıya aláa na abaaláa Tem kalaɔáa, tákaraɔá kına kígée kúnvulısi ɔááza-ɔɔ ge. Kínwılıı-dáa caanadóm wentí ɔoo ɔájáájaańa waalá bı ge ɔéđéé tıevólası woozıı susuwıı né.

Amá, dɛnveerím mí sɪsɪ: tɛ́ɛdi cíkɔ ge dʒánbuzi dʒɪmáa. Bilé né, a weení inyi sɪsɪ: ɪwená bidée ɪzáfúlúɖe tɛ́ɛdi natóro-rɔɔzi né, wánbuzí ɪkámáa dʒáa wentí turíŋa tuwe né, bika dʒíbúzi dʒɪnyɔ́ɔzi dʒílá nɪnáa tuganáa dʒánlám ti né.

Múgoobú Caagbara Sɔɔli Ngoobú

Alikpáa-dée kutoluú

« Histoire du village de Alikpadè »

1ère édition par EDITEM en février 1993.

2ème édition ressaisie par CLTem en 2024.

Impression numérique sur www.tembiya.net

Dépôt légal 2ème trimestre 2024

Comité de Langue Tem, BP 200, Sokodé, TOGO

Pres.CLTem@gmail.com